

VAR DET NØDVENDIG MED ET RETTSOPPGJØR ETTER OKKUPASJONEN ?.

Etter teoretiske betraktninger - som kan ha noe for seg - er svaret et klart JA.

Etter de opplysninger som først i den senere tid er kommet fram kan teorien underbygges eller iallfall gjøres sannsynlig. Jeg sikter til opplysninger som faghistorikerne enten har beholdt for seg selv eller, og det høres lite sannsynlig ut, ikke har kjent til.

Først noen ord om den antatte stemning i det norske folk i 1945 og om det rettslige grunnlag for oppgjøret:

En undersøkelse av stemningene i det norske folk ville ganske sikkert vist at inntil krigslykken for de tyske tropper snudde ved det berømte slaget ved Stalingrad rundt årsskiftet 1942-43 var den på ingen måte så sterkt mot tyskerne og Nasjonal Samling som den senere ble. Rundt om i landet var det et fordragelig forhold mellom tyske tropper og mellom N.S.medlemmer og andre. Ingen, selvsagt heller ikke N.S. folk, ønsket at okkupasjonen skulle vare lenger enn strengt nødvendig men mange innså at en vesentlig skyld for det tyske angrep 9.april 1940 hadde politikerne som hadde forsømt å holde forsvaret i orden og som også hadde forsømt å føre en troverdig nøytralitetspolitikk. Forøvrig oppførte de tyske tropper seg stort sett eksemplarisk og Terboven og hans folk hadde ikke satt igang aksjoner eller noe som smakte av terrorvelde mot folket. Livet i Norge gikk omtrent som før, det var godt om arbeide særlig på de tyske anlegg, arbeide som folk flest søkte uten hverken moralske eller nasjonale betenkeligheter. Matforsyningene var tilfredsstillende, særlig for de som hadde penger til det kunne kjøpe varer på svartebørsen hvor leverandørene iallfall i meget liten grad var N.S.bønder. I tiden frem til Stalingrad var det antagelig et flertall i folket som trodde tyskerne ville gå seierrikt ut av Verdenskrigen og innrettet seg på det. Nasjonal Samling øket sitt medlemstall og hadde sympati i større deler av folket. Vi må anta at temmelig mange regnet Quisling og hans parti som en garant for at om Tyskland seiret i storkrigen ville det være gode muligheter for å oppnå maksimalt av frihet for landet etter krigen. Det er ikke idag mulig å ha en bestemt mening om i hvilken grad folket satte seg inn i Quislings tanker og planer om et nytt europeisk samarbeide, jfr. hans planer om et Stornordisk Fredssamband, og selvsagt ennå mindre om disse planer hadde tilslutning. Det ble ikke snakket så meget om disse planer annet enn innen partiets mere ledende kretser dengang, vesentlig fordi det var Quislings klare standpunkt at Felles-

skadet skulle etableres ved avtale mellom frie nasjoner, altså før inntreden i et slikt fellesskap måtte Norge få sin frihet tilbake. (Det er dog et faktum at Vidkun Quisling var den første politiker som kom med ideen om en Europeisk Samarbeidsorganisasjon med på visse felter overnasjonal myndighet, en klar forløper for E.F.). Det er også grunn til å anta at ikke få nordmenn var redde for at om Tyskland tapte krigen ville faren for at Sovjet besatte og beholdt deler av norsk territorium og at kommunister ville få en stor makt i landet - en gammel frykt som dukket opp igjen. Vi må ikke glemme at sterke krefter i Det Norske Arbeiderparti ikke sto fjernt fra kommunistiske ideer. Heller ikke må vi overse at mange kunne være engstelige for at Vestens nasjoner etter krigen ville være sterkt svekket, ^o selv om de seiret.

Det ble et klart skille i folks innstilling etter det tyske nederlag ved Stalingrad. Svært mange begynte å tro på Alliert seier. De tyske myndigheter i landet, ledet av Rikskommisaren, skjerpet sin holdning til folket. Tyske sikkerhetsstyrker foretok rassiaer, stadig flere ble fengslet, ved rømning fra landet ble det tatt gisler, fglere og flere ble henrettet eller sendt til tyske konsentrasjonsleire, i det hele terroren ble for alvor satt igang. Jeg kjenner personlig til at det fra N.S.hold ble arbeidet for å begrense plagene for folket, men det nyttet ikke så meget. Matsituasjonen for folk flest ble betydelig forverret, og N.S. fikk langt på vei skylden for de bedrøvelige forhold. Enkelte lite gjennomtenkte planer ble også satt iverk fra N.S.'s side: Ungdomstjenesten, kirke- og skolepolitikken (fremprovosert av Terboven), og også mange andre dumme og uheldige tiltak som medførte at mange før sympatisk innstillede vendte seg bort fra partiet.

Men den vesentligste grunn til stemningsendringen var nok at krigen gikk dårlig for Tyskland. Jeg tror det er riktig å hevde at det var slett ikke en nyvåknet nasjonalfølelse som grep om seg, derimot var det nyvunnen tro på at de Allierte ville vinne krigen som lå bak at store deler av folket skiftet mening. Dette igjen førte til at mange ville bort fra, helst glemme, tidligere holdninger og gjøre hva de kunne for å få andre til å tro de hele tiden hadde vært ledet av denne nye tro og innstilling. Hele snuoperasjonen kan best sies slik redaktør Torvald Aadahl i bladet Nationen uttrykte det i forbindelse med at den gamle bondehøvding Johan E. Mellbye fyllte 80 år (han gikk meget tidlig inn for å få stoppet rettsoppgjøret): "Johan E. Mellbye står idag som en søyle i et folk på flukt fra åstedet".

Stiftelsen Norsk Okkupasjonshistorie 2014

Ettersom Norge er som er gått siden 1945 er det en gryende forståelse for at også de som var medlemmer av Nasjonal Samling eller sympatiserte med partiet ble ledet av en sterk nasjonalfølelse og at de var ledet av kjærlighet til fedrelandet. Mange begynner å forstå at dette kanskje i særlig grad var tilfelle for frontkjempernes vedkommende. Jeg spår at det nå ikke vil gå så lang tid før det store flertall forstår at ihvertfall de fleste mennesker i Norge, om de sto på den ene eller andre siden under okkupasjonen var sanne patrioter, at Norges beste var deres mål. Det må da synes merkelig for dagens generasjoner å oppfatte det slik at en temmelig stor del av folket bevisst ville svike fedrelandet og sine landsmenn. Trods alle forsøk på å sverte og mistenkeliggjøre medlemmer av N.S. måtte da folk vite at i det partiet var det mange mennesker som både før, under og etter krigen nød stor aktelse på de steder de bodde og var kjent, skulle disse folkene pludselig ha forandret seg til å bli landsforrædere. Meldte det seg et stort antall menn til fronttjeneste og kvinner til tjeneste i Røde Kors for å forråde sitt fedreland? Det må da idag for tenkende mennesker fortone seg som det rene tøv at noen i 1945 og årene etterpå kunne mene noe slikt!

Sannheten var nok at aldri etter 1905 hadde nasjonalfølelsen i Norge vært så omfattende i folket og så sterk som under de fem okkupasjonsårene. Og nasjonalfølelsen var like sterk på begge sider i den indre kamp. Er det for mye å kreve at alle tenkende mennesker i dette land forstår dette idag?

Anderledes var det i 1945. Da var det nærmest avgjørende for de enkelte å kunne skaffe seg en attest fra myndighetene på at de den tid hadde "Vist god nasjonal holdning". Praktisk alle, også de som hadde direkte arbeidet for tyskerne, også på militære anlegg, hadde etter sigende små vanskeligheter med å skaffe seg en slik verdifull attest. Både i det offentlige og i stor utstrekning i det private næringsliv ble det foretatt utrenskninger og en mengde ansatte ble avskjediget. Bankkonti ble sperret og det var ingen sosial støtte å få, iallfall ikke før nøden var meget stor. Mistanke om manglende "nasjonal holdning" var nok til å støte folk ut i nød og ulykke. Barn ble mobbet og plaget uten at lærere grep inn - "foreldres antatte synder ble hjemsoekt på barna". Kirkens ledere gjorde intet for hverken å hjelpe eller for å snakke folk til rette. Tvert imot: Den norske kirkes primas, biskop Eivind Berggrav skrev sitt hjerteråe skrift "Folkedommen over N.S.".

Hadde det vært mulig å stoppe denne galskapen? Det ble iallfall ikke gjort noe forsøk fra Kongens, regjeringens og andre myndigheters side. Bare enkeltmennesker, og det var heldigvis ikke så få av dem,

gjorde forsøk på i skrift og tale å gjenoppplive den sunne fornuft i det norske folk. Desverre var det av liten virkning.

Parolen fra myndighetene var at nå skulle det dømmes, nå skulle det store rettsoppgjøret startes opp og gjennomføres "strengt men rettferdig", og ingen kunne føle seg trygge. Vettuge fremtredende juristers advarsler om at hele rettsoppgjørets rettslige grunnlag savnet forankring i norsk lov og rett ble overhørt. Domstolenes kapasitet ble overskredet tiltrods for at de rene standrettsprinsipper ble fulgt med dommer på løpende bånd. Man fant løsningen i at skyld og straff ble avgjort ved forelegg, som sikkert mange vedtok for om mulig å få fred og kunne starte opp livet påny. Det var et Ragnarokk som gikk over landet, det rådde ikke rettssikkerhet lenger.

Jeg er ikke i tvil om at meget kunne ha vært gjort for å dempe galenskapen. Det hadde betydd meget om myndighetene med Kongen og hans råd på et tidlig tidspunkt hadde gjort forsøk på å berolige gemyttene istedenfor å hisse opp. Egentlig er det ubegripelig at disse myndigheter ikke innså at med sikte på fremtiden burde det istedenfor parolen "ro om rettsoppgjøret" ~~baserte~~ valgt parolen "ro i folket" slik at gjenoppbyggingen etter okkupasjonsårene kunne starte opp med samarbeide innen folket.

Hadde slike fornuftige og rettferdige paroler vært gitt hadde megen urettferdig lidelse vært unngått. Mange som var redd de hadde "svin på skogen", alle de som hadde arbeidet for tyskerne, kanskje bare hadde kjeterske meninger de hadde gitt uttrykk for, hadde hatt kontakt med tyske myndigheter i forretninger eller privat, ja det var svært mange, de ville funnet det unødvendig å søke å redde eget skinn ved å rase mot og forfølge landsmenn som hadde sett en annen mulighet enn å sitte rolig og stole på at de allierte ville vinne krigen. Vi må ikke overse at det var en liten del av det norske folk som gjorde noe av betydning for å bekjempe tyskerne - de aller fleste drev det ikke lenger enn til å knytte nevene i bukselommen!

I ettertid er det vanskelig å begripe at landets øverste myndigheter valgte å hisse opp stemningen mot de som under okkupasjonen hadde valgt å gå en annen veg enn den Kongen og hans regjering hadde valgt. Men kanskje er det mulig å finne en grunn, kanskje fant mange fremtredende menn det nødvendig å hisse opp og gjennomføre det såkaltte rettsoppgjør koste hva det ville både i penger og lidelser for at de selv kunne redde seg unna noe de hadde gjort? Jeg går over til dette valg de mente å ha.

Allerede i Undersøkelleskommissjonens av 1945 fremkom det mange opplysninger om Stortingets Presidentskaps forhandlinger med tyske myndigheter sommeren og høsten 1940. Det har i ettertid vært rettet sterk kritikk mot presidentskapet for dette. Men er det nå så sikkert at ikke presidentskapet hadde flertallet i det norske folk i ryggen når det bl.a. gikk inn for om nødvendig for å få en ordning med tyskerne ~~å være~~ villige til å avsette konge og regjering? Vi må ikke overse at Stortingets flertall ved prøvevoteringer sa seg enig med presidentskapet i denne sak. Så vidt jeg forstår var også storparten av landets aviser enige. Det er neppe riktig å fremstille det slik at det bare var presidentskapets medlemmer som så det slik at var det nødvendig for å få etablert et norsk styre på den tid fikk man heller gi konge og Nygaardsvolds regjering på båten. (En annen sak er at et eventuelt norsk styre neppe hadde fått særlig selvstendig myndighet - senere erfaringer Quisling og N.S. fikk med Terboven tilsier ikke dette. Og Terboven hadde ganske sikkert forblitt i landet når det viste seg at han hverken ble rikskommisar ~~her~~ i Nederland eller i Storbritannia!).

Det vi inntil nylig fikk vite svært lite om var at flere meget fremtredende menn (dengang var det få kvinner med i politikken) som ikke bare støttet opp om presidentskapet men tildels gikk lenger i å gi etter overfor tyskerne. Stoffet har nok ligget der, også i Granskingskommissjonens rapport, men historikerne har inntil nylig ikke vist interesse for dette.

Først nå i det siste året har vi, først og fremst gjennom Kjell Fjørtofts bok "På feil side" og også gjennom flere andre bøker fått mere rede på hva som foregikk og hvilke personer var involvert i det som foregikk i disse skjebnemånedene sommeren og høsten 1940 inntil spillet ble slått overende 25. september da de kommisariske statsråder ble konstituert av Terboven. De nye opplysninger er meget godt dokumentert og kan neppe betviles. Vi vet nå at bl.a. høyesterettsjustitarius Pål Berg og biskop Eivind Berggrav og med dem en rekke fremtredende menn var mer enn villige til å avsette Kongen og hans regjering for å oppnå det de mente ville være frem med Tyskland. Vi vet også gjennom Harald Berntsens biografi om Johan Nygaardsvold at Einar Gerhardsen som formann for Arbeiderpartiet gjorde henvendelse til Victor Mogens, formann for Fedrelandslaget, om politisk samarbeide enda dette laget sommeren 1940 ble betraktet nærmest som en konkurrent til N.S. Videre vet vi fra samme bok at Nygaardsvold var meget godt orientert om det som skjedde i Norge på den tiden. Jeg hopper så frem til 1945. Det var dengang sterkt på tale å reise riksrettstiltale mot Nygaardsvold og kanskje også andre. I ettertid

har det vært hevdet at det først og fremst var president Hambro som Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014 sørget for at det ikke ble noen slik riksrettssak. Husker jeg ikke feil var Hambros hovedargument at nå måtte man bli ferdig med krigen og alt dens vesen. At Hambro, iallfall på det tidspunkt, var godt orientert om det som foregikk i 1940 kan vi neppe betvile.

Først: Når det gjaldt førkrigstidens politikere, de som virket også under krigen, da ble parolen at nå fikk det være over, nå skulle det ikke være granskning og tiltale med dom, nå skulle man se bare fremover og tilgi uten grenser. Hvorfor denne forskjellebehandling av andre som ikke hadde hatt myndighet og ansvar før 9.april 1940?

Hetsen mot disse andre tok ikke slutt - ingen "parole" om det!

Dernest: Var det en sammenheng, eller et enten eller her?

Jeg har bare meget kort nevnt de nye opplysninger som er kommet almenheten for øre og øye ved Fjørtofts bok og andre skrifter, men der er svært meget som ingen av de agerende fra 1940 ville like å få på bordet mot seg, særlig ikke i de opprevne tider i 1945. Mange av disse folkene satt også i viktige stillinger og verv fortsatt og da med attester om "nasjonal holdning" i megaklassen.

Siden Nygaardsvold og mange andre både innen og utenfor Arbeiderpartiet kjennte til hele spillet fra 1940 og det måtte regnes som sikkert at i en Riksrettssak ville denne kjennskap blitt brukt i forsvaret med den følge at mange storheter hadde møtt sitt Waaterloo.

I en slik rettssak ville det nok også kommet frem at konge, regjering og andre flyktninger slett ikke hadde fortsatt krigføringen fra sitt eksil i Storbritannia med den såkallte Elverumsfullmakt som grunnlag. Det måtte bli regnet med at det vi hvet idag fra mange kilder, bl.a. den franske professor Kersaudys bøker og nå sist den nylig utkomne bok av Leif Leifland: "GENERAL Bøhmes Val" (Omt.Aftenp.), og som klart viser at den norske regjering i London ikke ble regnet som krigførende ville bli kjent på det mest ubeleilige tidspunkt for konge og regjering.

Under disse omstendigheter hadde de som først og fremst var opptatt av å berge sitt eget skind noe valg? De måtte ha vært av en helt annen støpning og størrelse som mennesker om de hadde stått frem og fortalt sannheten. De hadde kanskje noe å anføre til sitt forsvar, men det hadde ikke nyttet i den hatets stemning de selv hadde vært med på å reise.

Det er forståelig, men ikke til å undskylde, at konge, regjering, stortingets flertall og mange andre "samfunnstøtter" valgte linjen å blåse til ilden de hadde tendt og "rette baker for smed" med fullt overlegg.

Om riktigheten av det jeg her har skrevet kan bevises vet jeg ikke, men den hypotese jeg har fremsatt synes jeg bør undersøkes. Den gir iallfall en mulig forklaring på at kravet om Riksrett meget snart forstummet. Merkelig er det forresten at de jeg vil kalle de "autoriserte historikere" med professor Skodvin i spissen ikke overhodet har beskjeftiget seg med de fakta Fjørtoft og andre har trukket fram. Er grunnen at de har "spilt på lag" med Pål Berg, Berggrav og de som befandt seg i samme båt i 1940? Så dårlige historikere kan de da ikke ha vært at de ikke har oppdaget det som skjedde, riktignok i dølgsmål på hjemmefronten i 1940. Både viljen og motet kan ha sviktet. Så ble det en forfatter og ikke en faghistoriker som brakte for dagen svært viktige fakta fra Norges skjebnemåneder!

Hvis min hypotese - jeg vil med anstrengt forsiktighet kalle den det - er riktig så ble altså alt satt inn på å sette igang det såkallte landsvikoppgjør med all kraft som en dekkoperasjon mot at alt snakk om riksrettstiltale mot Nygaardsvold og andre ble tiet ihjel. Dette tiltrods for at det rettslige grunnlag for tiltalene mot medlemmer av Nasjonal Samling var mer enn skrøpelig. Jeg minner om at fire svært ansette høyesterettsdommere (som var blitt utnevnt på grunn av sin dyktighet som jurister og ikke som tidligere politikere, jfr. Pål Berg tidligere justisminister i en Venstreregjering), avga votum for at medlemsskap i N.S. ikke var objektivt sett straffbart. Jeg minner om professor Jon Skeies kritikk av oppgjøret. Videre om at flere sorenskrivere nektet å være dommere i landsviksakene. Jeg minner også om at det forsvar som ble ført for den rettslige holdbarhet av oppgjøret har vært meget svakt - professor Johs. Andenæs' forsvarsbøker har ikke vært hans judisium verdig. Men alt dette skal jeg ikke ta opp her, bare tilslutt nevne den ikke publiserte rundspørring som ble foretatt ledet professor Arne Næss som viser at et stort antall jurister mente oppgjøret ikke var forankret i norsk lov og rett.

Hvis jeg har rett er det begått en dekkmanøvre fra makthavernes side som førte til store lidelser for svært mange som ble dømt utelukkende fordi de hadde hatt en avvikende politisk oppfattning enn de som - iallfall mot slutten av Verdenskrigen mente de allierte ville seire og lot dette diktere sitt standpunkt. Jeg mener ikke at alt som skjedde under okkupasjonen skulle gå upåttalt hen, f.eks. tortur o.lign. Men det var jo meget få N.S.medlemmer som ble dømt for slike handlinger, de aller-aller fleste ble dømt for rent politiske handlinger eller meninger. I denne forbindelse tillater jeg meg å nevne at heller ikke Hjemmefrontens folk burde gått fri for enkelt handlinger de foretok seg. Skulle det ryddes opp bure loven vært brukt på samme

måte både mot Loke som mot Tor.

Stiftelsen norsk Okkupasjonshistorie, 2014

Tilslutt det praktiske spørsmål:

Hvis jeg er inne på noe som kan være riktig bør fortrinnsvis historikere se nærmere på de spørsmål jeg har reist. Det kan nok være vanskelig å finne noe skriftlig materiale, men ikke få har jo vært flinke til å føre dagbøker og etter vedkommendes død kommer jo slikt materiale oftere enn før for dagen. Vi har også endel tidligere aktive politikere og andre som med årene begynner å fortelle. Jeg nevner Haakon Lie, Trygve Bull, og flere som synes å være ganske åpenhjertige barødet de sier ikke skader dem selv eller deres kompisser i de politiske intriger. Vel, dette skal jeg ikke komme nærmere inn på. Min hensikt har bare vært å reise spørsmålet: Hvorfor forstummet kravet om Riksrett så raskt i 1945?

Var grunnen den jeg har nevnt, og ble det funnet nødvendig fra de implisertes ^{side} å sette alle kluter til for å få omfattende rettsoppgjør som rammet flest mulig strengest mulig slik at det av de samme menn opphissede folk var stillet tilfreds uten riksrettssaker i tillegg?